

*Dr Srđan Šarkić, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

PRAVNI POLOŽAJ MEROPAHA U SREDNJOVEKOVNOJ SRBIJI

Sažetak: *U radu se raspravlja o pravima i obavezama meropaha – zavisnih seljaka u srednjovekovnoj Srbiji. Autor je analizirao povelje i Dušanov zakonik, koji propisuju obaveze meropaha prema vladaru i prema feudalnom gospodaru. Pritom je pravljena jasna razlika između onih delova srednjovekovne srpske države koji su bili osvojeni od Vizantije i u kojima su se i dalje primenjivala vizantijska pravna pravila, i starog jezgra države, gde su pravila običajnog prava bila zastupljenija. Posebno se razmatra član 139 Dušanovog zakonika koji je meropsima davao određeni stepen zaštite.*

Ključne reči: *Sebar, meropah, rabote, povelje, Dušanov zakonik, dohodak, soće, gradozidanije, gradobljudenije, vojevanje, pozob, žirovnina.*

Uvod

U srpskim pravnim spomenicima iz XIV veka sreće se izraz *sebar*, kao opšti naziv za svakog ko nije plemenita porekla, odnosno ne pripada povlašćenom staležu – *vlasteli*. Reč je pomenuta po prvi put u srpskom prevodu *Sintagme*, nomokanonske zbirke svetogorskog monaha Matije Vlastara. Prihvatajući opštu podelu svih ljudi na slobodne i robove, kako ju je načinio rimski pravnik Gaj,¹ srpski prevodilac ističe da među onima

---

¹ Gaius, *Inst.* I, 9: *Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi aut servi sunt.* Gajeva podela prihvaćena je u *Epanagogi*, vizantijskoj pravnoj zbirci iz IX veka, i u grčkom prevodu ona glasi (*Epanagoge legis* XXXVII, 1, ed. J. et P. Zepos, *Ius Graecoromanum*, vol. II, Athinai 1931, reprint Aalen 1962, p. 347): Τῶν προσώπων ἄκρα διαίρεσις ἐστὶν αὕτη ὅτι τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν εἰσὶν ἐλεύθεροι, οἱ δὲ

koji su slobodni postoje neki koje on naziva *počteni* (plemeniti, u grčkom tekstu **έντιμοι**) i *sebri*, u značenju *prosti, nevaljali* (**εὐτελείς** u grčkom originalu).² U pojedinim članovima Dušanovog zakonika (53, 55, 85, 94 i 106) *sebar* se suprotstavlja *vlastelinu*, tako što se predviđaju različite kazne za ista krivična dela. To je izričito rečeno u članu 85, Prizrenskog prepisa, gde između ostaloga čitamo: *ako bude vlastelin, da plati sto perper; ako li ne bude vlastelin, da plati dvanaest perper i da se bije stapi*.³ Međutim, u svim ostalim prepisima Dušanovog zakonika umesto reči *ako li ne bude vlastelin*, stoji *ako li bude sebar*. Ovo nas navodi na zaključak da je izraz *sebar* u XIV veku bio opšti naziv za svo zavisno, uglavnom seosko, stanovništvo srednjovekovne Srbije.

Iako su pripadali potčinjenom staležu, svi *sebri* nisu imali identičan pravni položaj. Analiza pravnih spomenika nam dozvoljava da razlikujemo nekoliko kategorija *sebara*. To su bili *meropsi* (zavisni zemljoradnici), *vlas*i (zavisni stočari), *otroci* (neka vrsta srednjovekovnih robova), *zavisne zanatlije* i takozvani *sokalnici*, kao i deo *seoskih popova*. U ovom radu bavićemo se pravnim položajem najmnogobrojnije kategorije *sebara* – *meropaha*.

Naziv i društveni položaj

Značenje i poreklo reči *meropah* nije do danas u potpunosti razjašnjeno, ali dobar deo naučnika smatra da naziv potiče od imena tračkog plemena *Meropes* (**Μέροπες**), koje je živelo u Rodopskim planinama u današnjoj Grčkoj.⁴ Izraz je ušao u opštu upotrebu u pravnim spomenicima

---

δοῦλοι. Iako su slični, razlika između latinskog i grčkog teksta postoji: kod Gaja čitamo *opšta podela prema statusnom pravu je (summa divisio de iure personarum haec est)*, dok grčki tekst upotrebljava izraze *opšta podela lica je (τῶν προσώπων ἄκρα διαίρεσις αὐτή)*. U srpskom prevodu taj odlomak glasi: *Ieže licъ krainei razdelenie, se iestъ iako otъ človekъ onъ oubо souť svobodъny, onы že raby* (S. Novaković, *Matije Vlastara Sintagmat*, Beograd 1907, str. 249).

² S. Novaković, *Matije Vlastara Sintagmat*, Beograd 1907, str. 509–510. Cf. i str. 506 i 523. O značenjima reči *sebar* videti S. Novaković, *Die Ausdrücke sebrъ, poč'tenъ und merop'sina in der altserbischen Übersetzung des Syntagma von M. Blastares*, *Archiv für slavische Philologie*, IX (1886), pp. 521–523; Cf. S. Šarkić, *Gajeva podela lica u srednjovekovnom srpskom pravu*, *Zbornik Matice Srpske za klasične studije*, 4–5, Novi Sad 2002–2003, str. 107–112. Videti i V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908–1922 (reprint Zagreb 1975), str. 1295–1296; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, uredili akademici M. Deanović i Lj. Jonke, priredio za tisak V. Putanec*, Zagreb 1971, knjiga III, str. 210.

³ S. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349–1354*, Beograd 1898 (reprint Beograd 2004), str. 67 i 197 (u daljem tekstu *Zakonik*).

⁴ Skok, *Etimologijski rječnik II*, str. 409. Cf. N. Radojčić, *Iz istorije proučavanja porekla naziva meropah*, *Južnoslovenski filolog*, XVIII, 1949–50, str. 157–171.

iz XIV veka, ali u tekstovima iz XII i XIII veka za zavisno seosko stanovništvo srećemo različite termine: *parici*,⁵ *zemljani ljudi*, *zemaljski ljudi*, *zemljani*, *Srbliji*, ili jednostavno *ljudi*.⁶ Srpski pravni spomenici, počev od Hilendarske povelje monaha Simeona (Stefana Nemanje),⁷ nas obavješta- vaju da su meropsi (ljudi) pripadali ili vladaru, ili Crkvi ili vlasteli. Ova- kvu tripartitnu podelu konačno sankcioniše član 112 Dušanovog zakonika rečima: *Koji človek uteče iz tamnice... ili jest človek carstva mi, ili crkovi- ni, ili vlastelski*.⁸

Meropah je mogao da raspolaže svojom zemljišnom deonicom, ali njegova svojinska prava bila su, kako je to naglasio Stojan Novaković, *opterećena baština*, uslovljena određenim feudalnim obavezama.⁹ To znači da je meropah mogao da proda ili na bilo koji drugi način otuđi svoje imanje, pod uslovom da obezbedi da novi sopstvenik ispunjava nje- gove feudalne obaveze. To se jasno vidi iz sadržine člana 174 Dušanovog zakonika: *Ljudije zemljane koji imaju svoju baštinu, zemlju i vinograde i kupljenice, da su voljni ot svojih vinograd i ot zemlje, u prikiju odati, ili crkvi podložiti ili prodati, a vinu da jest radotnik na tom-zi meste onomu- zi gospodaru čije bude selo. Ašte li ne budet radotnika, na onom-zi mestu onomu gospodaru čije bude selo, da jest voljan uzeti one-zi vinograde i njivije*.¹⁰ Član 67 dodaje: *...kako platu plaćaju i radotu radotaju, tako-zi i zemlju da drže*.¹¹

Meropah nije mogao da napusti svoj posed i tu odredbu je propisala već i Hilendarska povelja Stefana Nemanje (1198). U Dušanovom zakoni- ku propisuje se i telesna kazna za merophe koji bi pobjegli sa imanja (čl. 201): *Meropah ako pobegne kuda ot svojego gospodara u inu zemlju ili u carevu, gde ga obrete gospodar njegov, da ga osmudi i nos mu raspori i*

⁵ Srpska reč *parici* izvedena je od grčkog *πάροιχοι* = naseljenici, doseljenici, do- slovno „oni koji žive pored“. Izraz je bio opšti naziv za zavisne seljake u Vizantiji od de- setog veka, pa sve do propasti Carstva, sličan, ali ne potpuno identičan, zapadnoevrop- skom terminu *kmet*.

⁶ Videti o tome S. Šarkić, *Nation et humanité dans le droit médiéval serbe, Da Roma alla terza Roma*, Roma 1992, pp. 63–71. Neki pravni spomenici, pisani ili na srpskom ili na grčkom, koriste grčku reč *hora* (χώρα) = zemlja, oblast, u značenju skupa (sabora) meropaha. Videti A. Solovjev – V. Mošin, *Grčke povelje srpskih vladara*, Beograd 1936, str. 24 (u daljem tekstu *Grčke povelje*); A. Solovjev, *Odabrani spomenici srpskog prava*, Beograd 1926, str. 130 i 170 (u daljem tekstu *Odabr. spom.*).

⁷ Videti S. Šarkić, *Pravnoistorijska analiza Hilendarske povelje monaha Simeona (Stefana Nemanje), Peta kazivanja o Svetoj gori*, Beograd 2007, str. 93–101.

⁸ *Zakonik*, str. 86 i 213.

⁹ *Zakonik*, str. 173.

¹⁰ *Zakonik*, str. 136 i 250.

¹¹ *Zakonik*, str. 55 i 187.

ujemči da je opet jegov, a ništo da mu se ne uzme.¹² Društveni položaj meropaha nije se promenio ni u XV veku. U povelji despota Stefana Lazarevića Hilandaru iz 1407. godine zabranjuje se takođe meropsima da napuštaju vlastelinstva na kojima su radili.¹³ Međutim, hrisovulja kralja Milutina manastiru Svetog Đorđa kod Skoplja (1299) propisuje da gospodar ne može da potražuje svog odbeglog meropaha ako je on proveo tri godine **бєзь господара**. S druge strane, pravo Crkve da potražuje svog odbeglog meropaha nikada nije zastarevalo.¹⁴

Uprkos strogim kaznama meropsi su često bežali sa svojih vlastelinstava u inostranstvo ili na drugi feud. Meropsima su bili naročito privlačni primorski gradovi Kotor, Budva, Bar, Ulcinj i posebno Dubrovnik, jer su u njima mogli da pronađu relativnu slobodu i izuzetke od feudalnih obaveza. Da bi zaustavio te pojave kralj Dušan je 1334. godine dao Stonski Rt i poluostrvo Prevlaku Dubrovačkoj republici, zahtevajući od Dubrovačana garanciju **како не преимоу ниєднога човека одь землє кралєства ми лиху онехъзи люди кралєства ми, коихъ засташє оу Стоноу и оу Рътоу**.¹⁵ Bežanje meropaha sa jednog vlastelinstva na drugo, bilo je mnogo češće, jer su meropski tražili ona vlastelinstva na kojima su im životni uslovi bili bolji. Izgleda da su bežali sa imanja koja su pripadala svetovnoj vlasteli na posede koji su pripadala Crkvi, jer je Crkva bila izuzeta od obaveze *vojevanja*. Kako je u srednjovekovnoj Srbiji postojao kontinuirani nedostatak radne snage, vlastela je nastojala da zadrži meropha na svojim vlastelinstvima. Izgleda da su *rabote*¹⁶ na vlastelinstvima koja su pripadala maloj vlasteli i vlasteličićima, bile teže, te su meropsi bežali na imanje vlesete veleposednika. Crkvena i svetovna vlastela često su se raspravljali oko odbeglih meropaha, tako da je državna vlast (vladar) morala često da se umeša. To se može lepo videti u tekstu hrisovulje kralja Stefana Dečanskog Prizrenskoj episkopiji, gde stoji: **И што є придало кралєство ми, или родитєль кралєства ми людїє кои се соу прегїє разъшли, да се повракиаю сваки на своє место, а никто да ихъ не подръжитьъ, ни властелинь, ни ина цркъвь, ни само кралєство ми**.¹⁷ I Dušanov zakonik u nekoliko člano-

---

¹² *Zakonik*, str. 146 i 267. Treba ipak napomenuti da je član 201 Dušanovog zakonika sačuvan samo u kasnom Rakovačkom prepisu iz 1700. godine.

¹³ S. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Beograd 1912, str. 498 (u daljem tekstu *Zak. spom.*).

¹⁴ *Zak. spom.* str. 617–619.

¹⁵ *Zak. spom.* str. 298.

¹⁶ *Rabota* je najčešći slovenski naziv za radnu rentu, koji odgovara grčkom terminu ἀγγαρεία.

¹⁷ *Zak. spom.* str. 641, XX.

va raspravlja problem odbeglih meropaha. Najpre u članu 22 čitamo: *I ljudije vlastelci, koji sede po crkovnih seleh i po katunah, da pohodi vasa- sak ka svojemu gospodaru.*¹⁸ To znači da meropsi, koji su pobegli sa vlasteoskih imanja na crkvena, treba da se vrate. Zanimljivo je da Zakonik ne pominje obrnut slučaj, verovatno što su slučajevi bežanja sa crkvenih vlastelinstava na imanja svetovne vlastele bili retki. U tekstu člana 115 čitamo: *I kto jest čijega človeka prijel iz tužde zemlje, a on je pobegal ot svojega gospodara ot suda, ako da knjigu milosnu carevu, da se ne potvori; ako li ne dast milosti, da mu se vrati.*¹⁹ Ali, u drugom delu Zakonika, objavljenom 1354, car Dušan rešava ovaj problem mnogo strožije. Odlučnim i svečanim tonom, član 140 zapoveda: *Poveleva carstvo mi. Nikto ničijega človeka da ne prima: ni carstvo mi, ni gospožda carica, ni crkva, ni vlastelin, ni proči ljubo kto človek da ne primi ničijega človeka bez knjige carstva mi. Ako li ga kto primi, tako-zi da se kaže kto ljubo kako i nevernik.*²⁰ Očigledno da prethodne zabrane nisu zaustavile bežanja meropaha. Stoga car Dušan strogo zabranjuje svim svojim podanicima da primaju odbeglog meropaha i za to krivično delo po prvi put se propisuje kazna: onaj ko primi tuđeg čoveka biće kažnjen kao izdajnik (*nevernik*), a to znači konfiskacijom imovine. Član 141 tome dodaje: *Takožde i trgovce i knezove i po gradoveh čijega človeka primu, takožde obrazom da se kažu i odadu.*²¹ A ona vlastela koja je prisvajala tuđe meropache pre sabora od 1354 (kada je drugi deo Zakonika proglašen) *da se iste prvim sudom, kako pišu u prvim zakoniku.*²²

Feudalne obaveze

Iako pretpostavljamo da su vladar i svetovna vlastela iziskivali veće feudalne obaveze od meropaha, nego što je to bio slučaj sa Crkvom, i da su zbog toga zavisni seljaci bežali na crkvena vlastelinstva, u izvorima ne postoje neposredni dokazi za takvu tvrdnju. Sačuvani pravni spomenici nam daju podatke o dužnostima meropaha samo na crkvenim vlastelinstvima, koje su se razlikovale od imanja do imanja.²³ Primera radi nave-

¹⁸ Zakonik, str. 24 i 160.

¹⁹ Zakonik, str. 88 i 215.

²⁰ Zakonik, str. 108 i 230.

²¹ Zakonik, str. 108 i 230.

²² Zakonik, str. 130 i 245 (završetak člana 164).

²³ Najvažniji radovi o feudalnim obavezama meropaha su sledeći: S. Novaković, *Selo, Glas SAN*, XXIV, 1891, drugo izdanje sa dopunama S. Ćirkovića, Beograd 1965; M. Wlaimatz, *Die agrar-rechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens*, Jena 1903; R. Grujić, *Eparhiska vlastelinstva u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd 1932; I. Božić, *Dohodak car-*

šćemo podatke o radnim i naturalnim rentama meropaha na tri različita crkvena vlastelinstva:

A) Prema podacima koje nam daje povelja kralja Vladislava crkvi Svete Bogorodice na reci Bistrici u Polimlju (oko 1234), manastirski meropsi su imali sledeće obaveze: 1) da oru 7,5 mati (1 mat = 939,18 kvadratnih metara),²⁴ što je jednako jednom radnom danu;²⁵ 2) da kose seno dok se sve ne pokosi; 3) da pleve i žanju 6 dana mobom na hrani manastirskoj; 4) da rade sve ostale poslove, kako im naredi iguman; 5) da donose slad za pivo koliko je manastirskoj bratiji potrebno; 6) da svakog Božića daju *uborak*²⁶ hmelja; 7) da donese breme luča; 8) da daju šest mlinskih kamenova (**жр’ди**); 9) da daju hleb od kabla žita (1 kabao = 16 kilograma); 10) da daju „jagnjetine“ (jagnjeću kožu) i po jedno uže svake godine o Gospodinu danu; 11) da love ribu praznikom za kralja i arhiepiskopa koliko im se naredi; 12) da daju svaku desetu košnicu.²⁷

B) Kako saznajemo iz povelje kralja Milutina manastiru Svetog Stefana u Banjskoj (oko 1316), meropsi su imali sledeće obaveze: 1) da oru 8 mati; 2) da okopavaju vinograd do Uskrasa; 3) da kose seno tri dana; 4) da ujesen pooru još jedan mat bedbom (o manastirskoj hrani) i sve što pooru da voze, ali da ne vrše; 5) da žanju tri dana; 6) da učestvuju u zidanju grada (tvrđave); 7) da pleve žito; 8) da obavljaju različite poslove u pekari; 9) da svake godine daju slada i hmelja; 10) da daju *oglav*;²⁸ 11) da daju svaku petu košnicu; 12) da daju crkvi svake godine „jagnjetine“ (jagnjeće kože).²⁹

V) Prema saznanjima koja crpimo iz hrisovulje cara Dušana manastiru Svetih Arhanela Mihajla i Gavrila kod Prizrena (1348), meropsi su

---

ski, Beograd 1956; M. Blagojević, *Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd 1973; L. Margetić, *Bilješke o meropsima, sokalnicima i otrocima*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, XXV, 1–3 (1991), str. 91–115. Cf. T. Taranovski, *Istorija srpskog prava u nemanjićskoj državi, I deo, Istorija državnog prava*, Beograd 1931, str. 51–71 = *Klasici jugoslovenskog prava, knjiga 12*, Beograd 1996, str. 83–109 (u daljem tekstu *Istorija*); D. Janковиć, *Istorija države i prava feudalne Srbije*, Beograd 1957, str. 26–33.

²⁴ S. Ćirković, *Mere u srednjovekovnoj srpskoj državi, Mere na tlu Srbije kroz vekove*, Beograd 1974, str. 62 = *Rabotnici, vojnici, duhovnici* (u ovom zborniku radova prof. Ćirkovića, tekst je objavljen pod naslovom *Merenje i mere u srednjovekovnoj Srbiji*) Beograd 1997, str. 159.

²⁵ Prema istraživanjima M. Blagojevića, *nav. delo*, str. 337–402 i 428–429.

²⁶ *Uborak* je vrsta mere za žitarice, 22,94 litra, prema istraživanjima S. Ćirkovića (*Rabotnici, vojnici, duhovnici*, str. 151–152 i nap. 69). Naziv potiče verovatno od grčko-latinske reči *amphora*. Videti P. Skok, *Etimologijski rječnik III*, str. 534 i Mažuranić, *Pri-nosi*, str. 1483.

²⁷ *Zak. spom.* str. 590–591.

²⁸ Značenje reči *oglav* nije jasno. F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-latinum*, Wien 1862–1865, misli da je to *capistrum* (ular).

²⁹ *Zak. spom.* str. 625–629.

morali: 1) da rabotaju od svake kuće po dva dana u nedelji, kako im iguman naredi; 2) da oru bedbom i da potom žito prevezu i saspu u manastirsku žitnicu; 3) da kose seno koliko je potrebno; 4) da kopaju vinograd „po zakonu kako u Studenici“;³⁰ 5) da daju jagnjeću kožu i isporak (krzno sa jagnjeta koje je isporeno iz ovce pre nego što je potpuno sazrelo, radi lepote kovrdža) i 30 povesama lana; 6) da daju u ime *duhovnog bira* (poreza za sveštenstvo) lukno žita ili dva dinara; 7) da nose praznikom drva; 8) da daju luč.³¹

Razlike u feudalnim dužnostima postojale su, sasvim sigurno, i na vlastelinstvima koja su pripadala svetovnoj vlasteli. Na to ukazuje član 68 Dušanovog zakonika, koji počinje rečima *merophom zakon po vsoj zemlji*. Ova, neobično važna, početna formula pokazuje želju cara Dušana da izjednači obaveze svih meropaha na teritoriji celog Carstva. Zbog njegovog značaja, navešćemo član 68 u celini: *Merophom zakon po vsoj zemlji. U nedelje da rabotaju dva dni pronijaru,³² i da mu dava u godine perperu carevu, i zamacom da mu sena kosi dan jedin i vinograd dan jedin, a kto ne ima vinograd, a oni da mu rabotaju ine rabote dan. I što urabota meropah, to-zi vse da steži, a ino, prez zakon, ništo da mu se ne uzme.*³³ Iz teksta člana 68 proizilazi da je meropah morao da radi 106 dana u godini za svoga feudalnog gospodara i da plati 1 perper (zlatni novac) u carsku blagajnu. Iz završne rečenice se vidi da je namera careva bila da spreči zloupotrebe i da sve obaveze uredi zakonom: višak proizvođa meropah je zadržavao za sebe (*i što urabota meropah, to-zi vse da steži*), a ništa, osim onog što je bilo propisano zakonom, nije smelo da mu se uzme (*a ino, prez zakon, ništo da mu se ne uzme*).

³⁰ Izraz *Zakon u Studenici* označava u ovom tekstu partikularno pravno pravilo koje je regulisalo pravni položaj zavisnog stanovništva na vlastelinstvu manastira Studenica, a koga je ustanovio Stefan Nemanja. Tekst ovog „zakona“ nije sačuvan, ali je S. Ćirković, *Studenička povelja i studeničko vlastelinstvo*, Zbornik Filozofskog fakulteta XII-1, Beograd 1976, str. 311–314, uspeo da ga rekonstruiše. Videti i M. Blagojević, „*Zakon Svetoga Simeona i Svetoga Save*“, u *Sava Nemanjić – Sveti Sava, istorija i predanje*, Beograd 1979, str. 129–166.

³¹ *Zak. spom.* str. 696. Videti i R. Grujić, *Ekonomsko-pravni odnosi sela i seljaka zadužbine cara Dušana, sv. Arhandela kod Prizrena u 14. veku, Naše selo*, uredio M. Stojadinović, Beograd 1929, str. 35–38.

³² Treba napomenuti da Zakonik govori o obavezama pronijaru, a ne bilo kom vlastelinu. Ali, kako je to G. Ostrogorki, *Pronija*, Beograd 1961, str. 136 = Sabrana dela, knjiga prva, *O vizantijskom feudalizmu*, Beograd 1969, str. 293, zaključio „reč „pronijar“ zamenjuje ovde opšti pojam gospodara. Ovo nesumnjivo dokazuje da je sistem pronije stekao u srpskoj državi u vreme Dušanovo znatno proširenje, i ujedno pokazuje da su odnosi na feudalnom posedu, i pronijarskom i baštinskom, bili uglavnom isti.“

³³ *Zakonik*, str. 55–56 i 187–189.

Pored pomenutih obaveza prema feudalnom gospodaru, meropsi su imali i čitav niz dužnosti prema vladaru (državnoj vlasti). Najvažnije su bile sledeće:

1) Da plaćaju carski dohodak – *soće*. Poreklo i značenje reči je do danas ostalo nejasno, mada je izneto nekoliko pretpostavki.³⁴ Porez se mogao platiti u novcu (jedan perper) ili dati u naturi – 1 kabao (16 kilograma) žita. Rokovi za isplatu bili su Mitrov dan (26. oktobar) i Božić (član 198).³⁵ *Soće* se prikupljalo od svake kuće, bilo vlasteoske, bilo meropaške. Meropsi su plaćali *soće* svom feudalnom gospodaru, a on ga je predavao caru.

2) *Obrok* i *priselica* su bile obaveze davanja hrane i smeštaja vladaru, njegovoj porodici, visokim dvorskim dostojanstvenicima i stranim poslanicima, kada bi putovali zemljom.³⁶ Obaveza je prvi put pomenuta u

³⁴ S. Novaković je izneo mišljenje (*Zakonik*, str. 173) da srpska reč *soće*, vodi poreklo od latinske reči *soca*, *soccus* = plug. *Soće* bi, dakle, bio porez na zemlju koji se davao vladaru u znak priznanja njegovog vrhovnog prava svojine na zemlji. Č. Mijatović, *Finansije srpskog kraljevstva, II. Izvori za finansijski dohodak u XIII i XIV veku*, *Glasnik Srpskog Učenog Društva* XXVI, Beograd 1869, str. 214 nalazi sličnost između srpske reči *soće* i latinske *soccus* = kesa, torba, što je istovremeno bio i naziv za kraljevski porez u nekim Zapadnoevropskim monarhijama toga vremena. Možda je pod Mijatovićevim uticajem i Novaković kasnije promenio mišljenje („*Soće*“ i „*sokalnik*“ u *srednjovekovnoj Srbiji*, *Godišnjica N. Čupića*, XXVI, Beograd 1907, str. 124–125) i napisao da reč *soće* dolazi od vizantijskog poreza zvanog τής σακέλλης. Ali, I. Božić, *Dohodak carski*, Beograd 1956, str. 34–35 je ukazao da σακέλη nije uopšte bio porez u Vizantiji, već odeljenje carskog trezora (σέκρετον τής σακέλλης, σακέλλιον). Čak i sam naziv σακέλλη izvori spominju poslednji put 1145 godine (Videti F. Dölger, *Beiträge zur byzantinischen Finanzverwaltung besonderes des 10. und 11. Jahrhunderts*, *Byzantinisches Archiv* IX, Berlin 1927, p. 24) i teško je poverovati da je izraz koji je nestao iz upotrebe u Vizantiji sredinom dvanaestog veka, bio prihvaćen u Srbiji u četrnaestom veku. Pored toga vizantijski izvori prevode srpski izraz *soće* sa σποδοσία. Videti *Grčke povelje*, str. 304. Cf. i S. Ćirković, *Jedan pomen soća na Peloponezu*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 7 (1961), str. 147–151 i M. Bartusis, *State Demands for the Billing of Soldiers in Late Byzantium*, u istom časopisu 26 (1987), pp. 116–117. M. Burr, prevodilac Dušanovog zakonika na engleski jezik je u komentaru člana 42 napisao sledeće: „*Soć*; the word is the same as the Russian *socha*, which means both a two-shared plough and a ploughland. Cf. the *caruca* and the *carucate* of Domesday Book“. *The Code of Stephan Dušan, The Slavonic (and East European) Review*, 28 (1949–50), p. 206. Videti i poslednji rad posvećen soću, čiji je autor M. Blagojević, *Soće – osnovni porez srednjovekovne Srbije*, *Glas Srpske Akademije Nauka i Umetnosti, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 11*, CCCXC (2001), str. 1–44, koji smatra da je jedan kabao imao težinu između 61,5 i 62 kilograma.

³⁵ *Zakonik*, str. 146 i 265. Prema Julijanskom kalendaru, koga se i danas pridržava Srpska pravoslavna crkva, dan Svetog Dimitrija (u narodu poznat kao Mitrov dan) pada 8. novembra, a Božić 7. januara. Zanimljivo je da član 198 između ostalih poreza pominje i *harač*, turski porez na dohodak. Sasvim je jasno da je *harač* interpolacija prepisivača iz 1700. godine, jer se u Srbiji za *harač* nije znalo pre turske okupacije.

³⁶ U ovom značenju *priselica* pominju članovi 57, 125, 155 i 156 Dušanovog zakonika. Međutim, M. Blagojević, *Obrok i priselica*, *Istorijski časopis* XVIII (1971), str. 165–188

povelji kralja Vladislava manastiru Svete Bogorodice Bistričke.³⁷ Pošto je *obrok* pretstavljao vrlo tešku obavezu za merophe, Dušanov zakonik je nastojao da ga ograniči. Član 133 kaže: *Poklisar*³⁸ što grede iz tuđe zemlje ka caru, a ili od gospodina cara ka svojemu gospodinu, gde pridu u čije ljubo selo, da mu se čini čast, da mu je vsega dovoljno, na da obeduje ili večera, a da grede napreda u ina sela. Član 189 u Rakovačkom prepisu glasi: *I psarem i sokolarom i svinjarom, kude idu, da im se ništa ne daje*. Ali, isti član u Bistričkom prepisu glasi drugačije: *Kude gredu konji i psi i stanove carevi, što im se piše u knjize careve, da im se to-zi dast, a ino ništo*. Izgleda da su carevi vodiči pasa (psari), sokolari i svinjari mogli da dobiju *obrok*, jedino ako su za to imali dozvolu od cara lično. Najzad, član 110 kaže: *Sudije kude gredu po zemlji carstva mi i svojoj oblasti, da nest voljan uzeti obroka po sile, ni ino što ljubo razve poklona što mu kto pokloni od svojega hotenija*.³⁹

3) *Pozob* je bila obaveza davanja zobi i sena konjima koje je jahala vladareva pratnja. Dušanov zakonik ne spominje ovu dužnost, ali prema podacima koje nam daju neke Zakoniku savremene povelje, možemo zaključiti da je car želeo da ograniči obavezu *pozoba*. Hrisovulja cara Dušana manastiru Svetih Arhandela Mihajla i Gavrila (1348) kaže **да даџ село криноу преводъноу њдноу, а оу крине.кд. къбли царѣви...**⁴⁰

4) *Gradozidanije* je bila obaveza opravljavanja gradova, kula i tvrđava, propisana članom 127 Dušanovog zakonika: *Za grada zidanije. Gde se grad obori ili kula, da ga naprave graždane toga-zi grada i župa što jest predel toga grada*.⁴¹ Ova obaveza je bila težak finansijski teret, naro-

---

smatra da je *priselica* (odnosno *preselica*, kako autor ispravlja čitanje) bila kolektivna odgovornost sela u slučajevima kada bi razbojnici napali i opljačkali trgovce i putnike.

³⁷ *Zak. spom.* str. 590.

³⁸ *Poklisar* je poslanik, ambasador. Reč je izvedena od grčkog ἀποκρισιάρης.

³⁹ *Zakonik*, str. 101 i 226; 144 i 260–261; 84 i 196. Vizantijski naučnik i državnik Teodor Metohit (Θεόδωρος Μετοχίτης), koji je 1299. godine putovao nekoliko puta u Srbiju, radi pregovora oko braka maloletne vizantijske princeze Simonide (Σιμωνίς), kćeri vizantijskog cara Andronika II Paleologa i srpskog kralja Milutina, daje u svom *Poslaničkom slovu* (Πρεσβευτικὸς) vrlo dragocene podatke o *obroku*. Metohit priča kako je u delegaciji koja je krenula iz Carigrada za Srbiju bio i jedan Srbin. „...naš saputnik, stavljаше nas na kušnju pitanjem otkuda će sebi da nabavlja hranu i sve što mu je potrebno? Svaka-ko, sâm je govorio, od okoline i stanovnika, preko kojih vodi put. Jer, kod njih [u Srbiji] je, veli, za poslanike takav običaj kada u zemlji borave ili u nju dolaze. Ne slažem se, dragoviću, rekoh ja [Metohit], niti kod nas u [u Vizantiji] takav običaj postoji“. Tekst je naveden prema prevodu I. Đurića, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom VI*, Beograd 1986, str. 84–85. Videti i detaljan komentar prevodioca u napomenama 12 i 13.

⁴⁰ *Zak. spom.* str. 698.

⁴¹ *Zakonik*, str. 97 i 223. Prema priči vizantijskog cara i istoričara Jovana Kantakuzina, car Dušan je 1350. godine doveo deset hiljada radnika (ἀρχοφορούντων), iz cele

čito za stanovnike retko naseljenih oblasti pa je bila svaljena i na stanovnike susednih župa. Meropsi sa manastirskih vlastelinstava bili su oslobođeni ove obaveze, o čemu nam svedoče neke povelje.

5) *Gradobljudenje* se sastojalo u obezbeđivanju straže pored gradova i puteva, pre svega da bi se zaštitili trgovci od razbojnika i lopova. Odgovorna osoba za postavljanje straže bio je *kefalija*, carev činovnik koji je upravljao gradom (član 157). U povelji cara Dušana Hilandaru od 8. juna 1355. godine, pominju se **бъци царства ми**.⁴² Prema predpostavci Aleksandra Solovjeva ovi **бъци** su identični sa vizantijskim *caconima*, redovnim gradskim stražarima koji su neposredno bili potčinjeni kefaliji i uglavnom regrutovani iz redova plaćenika ili se radilo o profesionalnim vojnicima.⁴³ Ako se prihvati pretpostavka Solovjeva, to bi onda značilo da su u srednjovekovnoj Srbiji, pored meropaha koji su stražarili pored gradova i puteva, postojali i profesionalni stražari. U povelji monahinje Evgenije (knjeginja Milica, udova kneza Lazara) izdatoj Lavri (Λάυρα, vrsta manastira) Svetog Atanasija na Svetoj Gori od 1394–95, obaveza davanja straže naziva se **biglja**.⁴⁴

6) *Vojevanje*, odnosno vršenje vojne službe, je bila obaveza vlastele (član 42), ali su oni morali da skupe odred naoružanih meropaha (broj je zavisio od moći vlastelina) i stave ga na raspolaganje vladaru. Crkve i manastiri su bili oslobođeni vojne službe, tako da ni njihovi meropsi nisu morali da ratuju. Moguće je, da su ipak stražarili i štitili manastir kao naoružana družina. Ali, despot Stefan Lazarević u povelji datoj Lavri Svetog Atanasija na Svetoj Gori od 20. januara 1427. godine između ostalog kaže: **...ако се би слочучило господствоу ми самомоу главомъ поки на воинскоу, и они [manastirski meropsi] да погю зь господствомъ ми...**⁴⁵ To znači da su u XV veku, sa uvećavanjem opasnosti od Turaka, i manastirski meropsi imali obavezu vojne službe.

Iako je Dušanov zakonik nastojao da izjednači visinu meropaških obaveza na celoj državnoj teritoriji, povelje izdate posle donošenja Zakonika spominju i druge obaveze koje se u Zakoniku ne navode. U dve povelje koje su izdali despot Stefan Lazarević Hilandaru (8. juni 1411) i despot Đurađ Branković ruskom manastiru Svetog Pantelejmona na Svetoj

---

svoje države da bi se popravila tvrđava Veria (Βέροια u severnoj Grčkoj). Videti, *Vizantijski izvori, tom VI*, str. 503, 506 i nap. 454 (prevod i komentar B. Ferjančić).

⁴² *Zak. spom.* str. 428

⁴³ A. Solovjev, *Бъци у Душановој повелји г. 1355, Прилози за книжевност, језик и филологију*, VI, Beograd 1926, str. 187–188.

⁴⁴ *Zak. spom.* str. 496.

⁴⁵ *Zak. spom.* str. 500.

Gori (1428), nalazima izraze *voinica*, *voistatik* i *unča*, koji označavaju davanja namenjena izdržavanju plaćeničke vojske.⁴⁶

U oblastima osvojenim od Vizantije srećemo vrlo komplikovan poreski sistem. Povelje srpskih vladara pisane na grčkom jeziku spominju različite vrste dužnosti: neke su srpskog porekla i nepoznate vizantijskim pravnim spomenicima, mada je većina, uz neke izmene, preuzeta iz vizantijskih dokumenata.⁴⁷

Obaveze srpskog porekla mogu se naći u hrisovulji cara Dušana manastiru Svete Bogorodice u Likusadi (u Tesaliji) iz novembra 1348: car izuzima manastir od svih tereta i poreza (ne navodeći ih pojedinačno) *i od pozoba i takozvane priselice (καὶ τῆς ποζοβίτζης καὶ τῆς λεγομένης πρεσέλιτζας).*⁴⁸

Na nekadašnjoj vizantijskoj teritoriji, sada pod srpskom vlašću nalazimo neke prirodne rente, nepoznate vizantijskom poreskom sistemu, gde su sve obaveze bile izražene u novcu. To je razlog zbog koga su robne rente pomenute samo dva puta u poveljama srpskih vladara pisanim na grčkom: 1) U opštoj hrisovulji kralja Dušana u korist svih svetogorskih manastira od novembra 1345, kaže se da su manastiri, između ostalog izuzeti od svih *potraživanja žita i stoke (ἀπαίτησιν τοῦ σίτου καὶ τῶν ζώων).*⁴⁹ 2) Hrisovulja cara Dušana manastiru Esfigmenu na Svetoj Gori od decembra 1347. spominje izuzeće od *prinosa žita (συνδοσίας γεννημάτων).*⁵⁰ „Ipak, najznačajnija okolnost... ogleda se u tome što se u poveljama srpskih vladara, uređenim po vizantijskim uzorima, za označavanje poreza od žitnih prinosa, upotrebljavaju isti tehnički termini kao i u vizantijskim poveljama – *ζευγαράτικιον*,

⁴⁶ *Zak. spom.* str. 466, VIII; 528, II.

⁴⁷ Videti o tome vrlo dokumentovanu raspravu L.J. Maksimovića, *Poreski sistem u grčkim oblastima Srpskog Carstva*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 17 (1976), str. 101–125.

⁴⁸ *Grčke povelje*, str. 158. *Pozob* i *priselica* su dve feudalne obaveze vrlo dobro poznate iz srpskih izvora. Zanimljivo je da značenje *priselice* u tekstu ove povelje u potpunosti odgovara prvobitnom tumačenju *priselice* (davanje stana i hrane vojnicima), koga je osporio M. Blagojević smatrajući da je *priselica* kolektivna odgovornost sela u slučajevima kada bi razbojnici napali i opljačkali trgovce (videti nap. 36). Ali, Blagojević u svojoj raspravi nije uzeo u obzir podatak iz Likusadske povelje, te je stvarno teško dovesti u sklad njegovo tumačenje sa podacima pomenutog izvora. Cf. B. Ferjančić, *Tesalija u XIII i XIV veku*, Beograd 1974, str. 233 i L.J. Maksimović, *nav. delo*, str. 113 i napomena 55.

⁴⁹ *Grčke povelje*, str. 32.

⁵⁰ *Grčke povelje*, str. 114. Izraz *ἀπαίτησις* je korišćen u Vizantiji da bi označio svako zahtevanje u najopštijem smislu. *Συνδοσία* je označavala naročitu obaveznu poreskog karaktera. Videti Maksimović, *nav. delo*, str. 113 i napomena 48.

σιταρκία.⁵¹ Očividno je, dakle, da se uz vrlo rašireni „žitni“ porez ili poreze, naplaćivane svakako u novcu, u novoosvojenim krajevima Dušanove države katkad pristupalo ubiranju žita (i stoke) na jednoj drugoj osnovi.⁵²

Neke od dažbina koje se javljaju u grčkim poveljama srpskih vladara poznate su i u vizantijskim poveljama, ali uz neke izmene u nazivima. Sličnost je očigledna. Tako na primer **βέλανιδιον** (žirovnina), koja se pominje u hrisovulji cara Simeona (Siniše) epirskom vlastelinu Jovanu Cafi (januar 1361) je **βαλάνιστρον** iz vizantijskih povelja.⁵³ **Εξέτασις τοῦ ἀλλοτρίου ἀλατος** („kontrola tuđe soli“, verovatno porez na so, vrlo važan na manastirskim vlastelinstvima), pomenuta u hrisovulji cara Dušana manastiru Zografu na Svetoj Gori (april 1346) bi se mogla povezati sa **συστολή τοῦ ἀλλοτρίου ἀλατος** vizantijskih povelja. **Εξέλασις ἀνθρώπων** (spremanje ljudi za vojne potreba), iz hrisovulje cara Dušana manastiru Ksenofontu na Svetoj Gori od juna 1352, predstavlja uopšteniji naziv preciznijih nameta iz vizantijskih povelja: **ἐξέλασις πεζῶν** (pripremanje pešadije), **ἐξέλασις κονταράτων** (pripremanje kopljanika) i **ἐξέλασις πλωίμων** (pripremanje brodova).⁵⁴ Najzad, u grčkim poveljama srpskih vladara nalazimo dva put a u vizantijskim poveljama samo jedan put, obavezu lokalnog karaktera koja se naziva **γουβελιατικόν** ili iskva-renu **κουβαλιατάκια**, čije značenje ni do danas nije razjašnjeno.⁵⁵

To bi bile opšte dužnosti meropaha u srpskom i u vizantijskom (grčkom) delu Carstva. Ali, lista dažbina lokalnog karaktera je vrlo dugačka i nemoguće ih je sve navesti.⁵⁶ Pored toga, mogućnost uvođenja novih obaveza je uvek postojala. To se jasno vidi iz opšte hrisovulje kralja Dušana u korist svetogorskih manastira od novembra 1345, gde između ostalog stoji: *...da se nikad ne traži od od ovih imanja časnih obitelji na Svetoj i časnoj gori Atosu ikakav danak ni potraživanje, niti od*

⁵¹ *Grčke povelje*, str. 442 i 491.

⁵² Maksimović, *nav. delo*, str. 114.

⁵³ *Grčke povelje*, str. 236. O različitoj sadržini ovog davanja u Srbiji i Vizantiji videti str. 408.

⁵⁴ *Grčke povelje*, str. 188. Cf. i str. 433. Videti i Maksimović, *nav. delo*, str. 115 i napomena 58.

⁵⁵ Srpske povelje; 1) Hrisovulja cara Dušana manastiru Vatopedu na Svetoj Gori od maja 1346, *Grčke povelje*, str. 80; Povelja cara Dušana manastiru Ksenofontu na Svetoj Gori od juna 1352, *Grčke povelje*, str. 188. Jedini vizantijski dokument je povelja cara Jovana V Paleologa Hilandararu od 1351. godine, *Actes de Chilandar*, ed. L. Petit, *Vizantijski vremenik* 17 (1917), Nr 138, p. 59. O različitim tumačnjima ove dažbine videti *Grčke povelje*, str. 415–416 i Maksimović, *nav. delo*, str. 116–117.

⁵⁶ Detaljno o lokalnim dažbinama videti L.J. Maksimović, *nav. delo*, str. 113.123.

*onih [danaka] što su pre ubirani i traženi, niti od sadašnjih, pa ni od onih što će se u buduće još izmisliti i ubirati (οὐδε ἀπαιτεῖν ποτε ἀπὸ τῶν τοιούτων κτημάτων τῶν κατα τὸ ἅγιον καὶ σεβασμίον ὄρος τὸν "Ἄθω σεβασμίον μονῶν κεφάλαιόν τι καὶ ἀπαιτήσιν οὔτε ἀπο τῶν πρότερον ἐνέργουμένων καὶ ἀπαιτουμένων, οὔτε ἀπο τῶν νῦν, οὔτε ἀπο τῶν ἐσύστερον ἐπινοηθησομένων καὶ ἐνεργηθησομένων...).*⁵⁷

Pravo na zaštitu

Za razumevanje društvenog i pravog položaja meropaha od posebnog je značaja član 139 Dušanovog zakonika, te ćemo ga stoga navesti u celini: *Merophom va zemlji carstva mi da nest voljan gospodar učiniti prez za-kon ništa, razve što jest carstvo mi zapisalo u Zakonice, to-zi da mu rabota i dava. Ako li mu učini što bez zakona, poveleva carstvo mi, vsaki meropah da jest voljan preti se svojim gospodarem: ili sa carstvom mi, ili sa gospoždrom caricom ili sa crkvom, ili sa vlasteli carstva mi, i s kim ljubo. Da ga nest voljan nikto držati od suda carstva mi, razve da mu sudije sude po pravde. I ako upri meropah gospodara, da ujemči sudija carstva mi kako da plati gospodar merophu vse na rok, i po tom da nest voljan on-zi gospodar učiniti zlo merophu.*⁵⁸ To znači da feudalni gospodar nije mogao da zahteva od meropha više nego što je bilo propisano Zakonikom (član 68). Ako bi se to dogodilo, meropah je mogao da tuži svoga gospodara, ma ko on bio: car lično, carica, Crkva, vlastelin ili ma ko drugi. Sudije su morale da garantuju da će gospodar sve nadoknaditi merophu i da mu se neće svetiti ako izgubi spor.

Izgleda da je car Dušan članom 139 želeo da zaštiti merophe od zloupotreba od strane vlastele i Crkve. Glavni razlog, izgleda da je bio već pomenuti nedostatak radne snage u srednjovekovnoj Srbiji. Pored toga, član 139 pokazuje i osnovni cilj Zakonika: da se svi društveni odnosi rešavaju Zakonikom i da on stoji i iznad careve volje. Naravno, ostaje pitanje da li se i u kojoj meri ovaj član primenjivao. Nažalost, na to pitanje nikad nećemo dobiti zadovoljavajući odgovor, jer ni jedna sudska presuda (ako ih je i bilo), koja bi nas obavestavala o sporovima meropaha i njihovih feudalnih gospodara, nije sačuvana.

---

⁵⁷ Grčke povelje, str. 34.

⁵⁸ Zakonik, str. 106 i 228–229.

*Srđan Šarkić, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Legal Position of Villagers in Mediaeval Serbia

Abstract

Dependent villagers in the mediaeval Serbia were usually called *meropsi* (singular = *meropah*). Meropah (villager) could dispose with his land, but his property right was dependent hereditary estate burden with certain feudal duties. Villager could even sell or alienate in any other way his land, provided that the supply of labour was maintained. Villagers were not allowed to leave their land and they could belong either to the sovereign, or to the Church, or to the noblemen..

Although we suppose that the monarch and nobles generally exacted more service from villagers than the Church and consequently there was a general desire to migrate to ecclesiastical estates, we can not prove that fact precisely. The remaining legal sources speak only on monastery serf's duties, which were not equal on every manor. That is the reason why the article 68 of Dušan's Law Code equalised the obligations of all villagers on the territory of the whole Empire.

In the districts conquered from Byzantium we find a very complicate fiscal system. The Greek Charters of Serbian rulers speak on different kinds of duties: some of them are of Serbian origin, some are unknown to the Byzantine sources, whilst the most of them are taken, - with some changes, from the Byzantine legal documents.

The feudal lords could demand from their villagers only what Tsar had written in the Code (article 68). In the contrary, villager could sue his lord and the imperial judge had to guarantee that the lord would pay all at the appointed time and that would do no revenge to the villain.

Key words: *Meropah* (villager), charters, Dušan's Law Code, *soće* - (the basic and general tax in Serbia), revenues, feudal duties..